

רבי עקיבא ובר כוכבא - עיון ביחס החכמים למרד ובמשמעותו לדורנו

מחלוקת חכמים ביחס למרד ולתקוות הגאולה
אופי הנהגתו של בר כוכבא
בר כוכבא - קריאה מורכבת
בר כוכבא ודמותו של מלך המשיח
סופו הטראגי של המרד
לקחי כישלון המרד; מי אשם?
בין שלוש דמויות
להיות בני רבי עקיבא

מחלוקת חכמים ביחס למרד ולתקוות הגאולה

כתוב במדרש¹:

שנה ר' שמעון בן יוחאי: עקיבה רבי היה דורש 'דרך כוכב מיעקב' - דרך כוזבא מיעקב. ר' עקיבה כשהיה רואה את בר כוזבא, היה אומר: זהו מלך המשיח. אמר לו ר' יוחנן בן תורתא: עקיבא, יעלו עשבים בלחיך, ועדיין אינו בא!

כשבעים שנה מפרידות בין מרד בר כוכבא למרד הגדול שהוביל לחורבן הבית השני. ביחס לקנאים במרד הראשון אנו מוצאים בחז"ל ביקורת קשה, אך לא כך ביחס למרד השני. רשב"י, תלמידו הגדול של ר' עקיבא, שחי שנים רבות לאחר המרד, מתאר ללא כל ביקורת את רבו כמאמין גדול ותומך נלהב במנהיג המרד שמעון בן כוסבא, מכנהו "בר כוכבא", ורואה בו דמות אשר מכוחה עשויה לצמוח מחדש גאולת ישראל. לעומתו רבי יוחנן בן תורתא לא היה שותף לתקוות הגאולה בדור זה, והוא פונה לר' עקיבא בביקורת עוקצנית, וטוען כי יעברו עוד שנים רבות לאחר מותו ועדיין משיח לא יבוא. ר' עקיבא בזמן המרד השני הינו ראש חכמי ישראל, ורובם הם תלמידיו². המדרש

1 את המדרש תרגמתי לעברית. הוא מופיע בשני מקומות כמעט באופן זהה; בתלמוד ירושלמי תענית פ"ד ה"ה ובמדרש איכה רבתי פרשה ב על הפסוק "בלע ה' ולא חמל".

2 "היה העולם שמש, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם: ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה" (יבמות סב, ב) עוד אמרו: "סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא!" (סנהדרין פו, א). עליו אומר משה רבנו: "יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי?" (מנחות כט, ב). ר"ע הוא שורש כל תושב"ע (ר' צדוק הכהן מלובלין, פרי צדיק,

אינו מעמיד מולו חכם ידוע ומרכזי, אלא את רבי יוחנן בן תורתא, שאין ידועות משמו אלא מסורות בודדות³. אמנם ביקורת על מנהיגותו של בר כוכבא מוכרת לנו גם ממקום אחר. בר כוכבא כינה את עצמו "נשיא ישראל"⁴, ופונה לחכמים שיכירו במנהיגותו כמי שממנו תצמח גאולת ישראל, כפי שמספרת הגמרא בסנהדרין (צג, ב):

בר כוזיבא מלך תרתין שנין ופלגא. אמר להו לרבנן: אנא משיח! אמרו ליה: במשיח כתיב דמורח ודאין (=מריח ודן), נחזי אנן אי מורח ודאין. כיון דחזויהו דלא מורח ודאין - קטלוהו.

על מלך המשיח נאמר (ישעיהו יא, ג): "וְהָרִיחוּ בְּיָרְאֵת ה', וְלֹא לְמִרְאָה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט וְלֹא לְמִשְׁמַע אָזְנוֹ יוֹכִיחַ". חוש הריח מבטא עדינות של הרגשה, וכוונת הפסוק היא שהנהגתו של מלך המשיח תהיה עם רגישות רוחנית המבחינה בקלות בין טוב לרע, בלא צורך בעדויות מוחשיות יותר⁵. לדעת אותם חכמים בר כוכבא לא ענה לקריטריון זה, ועל כן "קטלוהו", רפו ידיהם ממנו וממילא כשל המרד⁶.

את דברי התלמוד ניתן להבין שאכן הייתה מחלוקת בין חכמי הדור, אלא שר' עקיבא וכמותו רוב חכמי ישראל תמכו במרד ובמנהיגותו של בר כוכבא⁷. אך לענ"ד ניתן להבין שדברי התלמוד אינם הצגה נוספת של מחלוקת חכמי אותו דור, אלא הם בעצם שיקוף של המתואר ועולה מהמשך המדרש דלעיל⁸.

ויקרא, אות ז). בעיר ביתר פעלה הסנהדרין, ראה סנהדרין יז, ב, ואגרת רב שריא גאון, מהדו' דוד מצגר, עמ' ד-ה ובהע' ג שם. דן בזה גם גדליהו אלון, "מלחמת בר כוכבא", תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד ח"ב, הוצ' הקיבוץ המאוחד, ת"א תשל"א, עמ' 38-39.

3 ידועה בשמו עוד מסורת ביקורתית בעניין החורבן: "אמר ר' יוחנן בן תורתא: מפני מה חרבה שילה... בנין הראשון מפני מה חרבה... מובא בתוספתא מנחות פ"ג. כמו כן ידוע כי הוא בא ללמוד בבית מדרשו של ר' עקיבא: "אמרו רבנן: ר' יוחנן בן תורתא פעם אחת בא לפני רבי עקיבא. אמר לו: עמוד וקרא בתורה. אמר להם: לא עברתי על הפרשה, ושבחוהו חכמים" (שמות רבה מ). שמו "בן תורתא" יש בו מן התימה, וכפי הנראה הוא זה ששמרה אצלו פרה שבת, והתגייר ונעשה חכם וירא שמים, ראה פסיקתא רבתי פיסקה יד: "מיד בא ונתגייר, ולמד וזכה לתורה והיו קוראים שמו יוחנן בן תורתא". ראה עוד תוס' ישנים יומא ט, א וכן בספר "סדר הדורות" אות ח, מהדו' ורשא עמ' 148-149.

4 כך הוא חותם במסמכים מאותה תקופה. ראה פ. בנואה, י. מיליק, ר. דה-וו, "טקסטים עבריים וארמיים ממערות ואדי מורבעאת", מרד בר כוכבא; לקט מאמרים (עורך: אהרן אופנהיימר), מרכז זלמן שזר, ירושלים תש"ם, עמ' 137, 147 ועוד.

5 כך פירש רד"ק את הפסוק שם.

6 כך פירש רדב"ז, הלכות מלכים, פרק יא הלכה ג.

7 רדב"ז שם.

8 ראה בהמשך המדרש שבר כוכבא חשד שלא כדין בדודו הצדיק ר' אלעזר המודעי והרגו. לזה

אופי הנהגתו של בר כוכבא

היו צרים הרומאים על ביתר, והיה שם בן כוזיבא, והיו לו מאתיים אלף מקוטעי אצבע. שלחו לו חכמים: עד מתי אתה עושה לישראל בעלי מומים! אמר להם: והיאך יבדקו? אמרו לו: כל מי שאינו עוקר ארז מלבנון אל תקבלו לצבא שלך! והיו לו מאתיים אלף מכאן ומכאן. ובשעה שהיו יוצאים למלחמה היו אומרים: 'אל תעזור ואל תכשיל!' זהו שכתוב "הלא אַתָּה אֱלֹהִים וְנַחֲתָנוּ וְלֹא תֵצֵא אֱלֹהִים בְּצַבָּאוֹתֵינוּ" (תהלים ס, יב). ומה היה עושה בן כוזיבא? היה מקבל אבני בליסטרא באחת מארכובותיו, ומחזירן והורג מהן כמה נפשות. ועל זה אמר ר' עקיבא כך!

המספרים והתיאורים כדרכם של מדרשי האגדה נאמרים בהפלגה. עכ"פ תיאור דרך הבחינה של בר כוכבא למתקבלים לשורות הלוחמים מצביעה על דמות קשוחה ותובענית, המציבה לה למטרה להכריע את האימפריה הרומאית בכל מחיר. זוהי מנהיגות נחושה וחסרת פשרות, היודעת כי כדי להצליח במשימה מסובכת וכמעט דמיונית זו עליה להצמיח צבא של גברים קהי רגש, בעלי כושר סיבולת ועשויים ללא חת.

אך נטה נא אוזן לשיח הסמוי השזור כאן. כמה דקה היא גערת חכמים, הבאה מלב מעריך ואוהד, המודע ליעדיו של המצביא אוהב עמו. חכמים אינם פונים אליו בטיעונים הלכתיים או מוסריים על דרך הבחינה של המתגייסים החדשים, אלא הם תובעים רגישות דווקא בשם כבודם של ישראל הקרוב לליבו: "עד מתי אתה עושה לישראל בעלי מומים!?! גם דמותו של המצביא מתוארת ממילא כנשמעת לעצת חכמים בסופו של דבר, אף שאלו עניינים שביסודם הם שיקולים פנים-צבאיים; "והיו לו מאתיים אלף מכאן ומכאן".

המדרש ממשיך ומספר על סימתת קרב קשה לעיכול: "אל תעזור ואל תכשיל"⁹. זוהי תקופה חשוכה של חורבן, כיבוש אכזרי והסתר פנים, והלוחמים פונים ספק לעצמם ספק לרבש"ע בקריאה מרה: אנו מבינים שאינך איתנו, לפחות אל תעזור לאויבנו, הנח לנו ונסתדר... זוהי אינה פליטת פה אקראית, אלא קונספציה עקרונית. כיצא בזה מובא גם בשמם של לוחמים בגזרה אחרת:

בדיק התכוונו חז"ל שמי שאינו יודע לדון ולשפוט בעדינות ובדקות המבט אינו ראוי להיות מלך משיח. כך פירש גם ר' שלמה חעלמא בספרו "מרכבת המשנה" על הרמב"ם הל' מלכים יא, ג. וראה להלן.

9 הנוסח הארמי משתנה. במדרש איכה רבה, ב: "לא תסעדו ולא תסכיף" (אל תעזור ואל תכשיל), ובתלמוד ירושלמי תענית פ"ד ה"ה: "ולא תכסוף" (אל תבייש), ובהמשך בעניין דומה: "ולא יסמון" (לא יעזור לאויבים) אך הכוונה שווה.

שני אחים הוון בכפר חריבה, והוון רומים אזלין עליהון, ומקטלין לון, ואמרין כל סמא דמילתא ניתי כלילא על רישיהון! אמרין מבדקינן אוף חד זמן. מנפקין פגע ביה חד סב, אמר לון: ברייכון סעודינכון. אמר: לא יסעוד ולא יסמוך, הלא אתה אלהים זנחתנו. (תרגום): שני אחים היו בכפר חרוב, וכשהיו רומאים באים עליהם היו הורגים בהם, ואמרו הרומאים [ביאוש] אין פתרון אלא שנשים כתר על ראשם! אמרו [הרומאים], נבדוק עצמנו עוד פעם אחת. כשיצאו לקרב אמר להם זקן אחד: אלהים יהיה בעזרכם! אמרו: שלא יעזור לנו ולא יחזק את אויבנו)¹⁰.

דומני, שאם היינו באותה תקופה לרובנו היה הרבה יותר נוח עם יראת השמים הפשוטה של ר' יוחנן בן תורתא וחבריו מאשר עם גישת בית מדרשו של ר' עקיבא. כיצד ניתן לומר על בריון יהיר כי הוא מלך המשיח? הבה נדמיין מפקד בצה"ל אשר לפני יציאה לקרב היה מקריא פקודת יום לחייליו בערך בלשון זו: "עזבו בצד את אלהים. תפילות לא יעזרונו, ואין לנו אלא עוצמתנו ומקצועיותנו. אנו פונים לאלהי ישראל רק בבקשה אחת: שלא יכשילנו. אנו כבר נסתדרו!"...

אך כנראה שהמציאות הרבה יותר מורכבת. מעבר לחוסר ההבנה לגישתו של ר' עקיבא כלפי בר כוכבא¹¹, הלוא האקלים החברתי העולמי היה אמוני ודתי, ובוודאי כך היה גם בעם ישראל. הרי אין המדובר כאן על כפירה בה - אלא על פנייה לרבש"ע בבוטות בלתי מוסברת, וכל זה כאשר אנו יודעים כי בר כוכבא נועץ עם חכמים כנ"ל, ואף ישנן עדויות כי דאג לקיום המצוות במחנה הצבא תוך כדי לחימה¹².

אם נהיה נאמנים למדרש, מסתבר שאין לצמצם את דברי ר' עקיבא רק בנוגע

10 תלמוד ירושלמי שם. ראה עוד במדרש איכה ב המסיים בדומה לבר כוכבא: "כיון שגרמו העוונות ויצאו ונהרגו, אזלון טעינין ראשיהון לגבי אדריינוס, ואשכח חכינייא על צואריהון, אמר אילולי אלההון דאלין דקטלינון מה הוה יכיל קטיל להון. ראה גדליהו אלון, "מלחמת בר כוכבא", עמ' 19-23 באשר להיקף שטח הקרבות, אך לא ציין מקור זה. כפר חרוב, שבתחום סוסיתא שבגולן, נזכר גם בתלמוד ירושלמי דמאי פ"ב ה"א.

11 ראה לדוגמא אהרן אופנהיימר, עורך הספר: מרד בר כוכבא - לקט מאמרים. בהקדמתו "מרד בר כוכבא ייחודו ומחקרו", עמ' 15: "אין להעלות על הדעת שבר כוכבא, שזכה בתמיכתו הבלתי מסויגת של רבי עקיבא התבטא כך למעשה, אלא יש לקבוע שאלה הם ניסוחים אנאכרוניסטיים המבקשים להצדיק את המפלה". השאלה כמובן טובה מן התשובה.

12 כך שולח בר כוכבא ליהודה בר מנשה: "שלחת לך תרי חמרי... וימטון לך הדסין וערבין ושלח יתהן למחניה". ראה יגאל ידן "מכתבי בר כוכבא", מערות מדבר יהודה, ח"א, הוצאת החברה לחקירת א"י ועתיקותיה, ירושלים תשכ"א עמ' 61-60. תפילין של לוחמי בר כוכבא נתגלו גם במערות מסתור בנחל צאלים. ראה עוד גיטין נו, ב: "אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: ארבעים סאה קצוצי תפילין נמצאו בראשי הרוגי ביתר".

לגבורתו יוצאת הדופן של בר כוכבא¹³. הן מבחינה השיפוט המהותי של ר' עקיבא את מכלול אישיותו, והן מאופן עריכת המדרש, נראה ברור שלדעת בעל המדרש ר' עקיבא לא קרא את קריאתו רק על עוצמתו הגופנית של בר כוכבא, אלא על כלל הנהגתו, עם האורות והצללים שבה. המדרש פותח במחלוקת שבין ר' עקיבא לר' יוחנן בן תורתא ביחס לבר כוכבא, ואח"כ מרחיב ומתאר את אופי הנהגתו בר כוכבא בכמה מישורים: בבחירת לוחמיו, בגישתו הצבאית ובגבורתו המיוחדת. בסיום מכלול תיאור אישיותו והנהגתו של בר כוכבא, ולא רק ביחס למופע מסוים, קובע המדרש: "ועל זה אמר ר' עקיבא כך!". מהו אם כן פירוש סיסמה זו של חיילי בר כוכבא?

בר כוכבא - קריאה מורכבת

מִן הַרְאִי"ה זצ"ל בכתביו האישיים העמיק לבאר את יחסו של רבי עקיבא, ה"רואה" הגדול, לדמותו המורכבת של בר כוכבא, ואף קישר בבירור בינה לבין התחיה הלאומית המתחדשת:

בר (דרומא) [כוכבא] שאמר לא תסעוד ולא (תתקוף) [תכסוף], ובניחותא אמר הלא אתה אלהים זנחנתו כו', היינו שיטת הלאומיות שאומרים אם אין אני לי מי לי, ושאין להשתמש בביטחון [בה'] לעניין לאומי. אמנם כשיש דעת בקהל הדבר ראוי שהתעוררות הגבורה בכל מסיבותיה הינה דרכי התוצאות הראויות, ולפעמים כשהמצב המוסרי מחייב שרק על ידי הכרזה של אם אין אני לי מי לי יאבד כוח הביטחון מכמה לבבות שאינם מגיעות לכלל דעת את ד' ודרכיו - הדבר שקול אם כדאי לאבד טובה רוחנית בשביל דבר עממי, ויש פנים לומר שבהתגברותם של ישראל ירבו הקניינים הרוחניים לעשות חיל עד שאין לחוש כלל להפסד המועט שמגיע לחסרי דעת. ומכל מקום נראה שלא היה רוח חכמים נוחה מזה בזמן בית שני¹⁴.

נראה שמרן הרב זצ"ל מתכווין לומר שהביטחון ברבש"ע פעמים עלול לפגוע בתפיסת הביטחון הצבאית, והדבר דורש הכרעה ושיקול דעת עמוק ורחב. היה זה דור של חורבן הנתון תחת שלטון האימפריה הרומאית האכזרית וגזירותיה הקשות. מחשבות של שחרור וגאולה אינן יכולות לצמוח אלא מתוך ביטחון עצמי, ביטחון בכוח ובגבורה פיזית ואמון ביכולת האישית לפרוץ את המסגרת של המציאות העגומה. בר כוכבא מבקש לקבץ אליו לוחמים עזים ועשויים ללא חת, המאמינים ביכולתם לנצח

13 כמו שפירש לדוגמא "מתנות כהונה" על המדרש באיכה שם.

14 קבצים מכתב יד קדשו, כרך ב, ירושלים תשס"ח, קובץ ד, עמ' יח. בחלק מהפיסקה הלשון קצת עמומה, וכן תיקנתי כמה ביטויים שנראה שיש בהם ט"ס. כך למשל בר דרומא נזכר בגמ' בגיטין נז, א ביחס למרד הגדול שבעקבותיו בא חורבן הבית, אך כאן אנו עוסקים במרד בר כוכבא.

את האימפריה העצומה. זוהי גישה קיצונית המשמשת כתשובת משקל למצב נפשי בעטיו של החורבן. יש מקום להבין אותה, אך יש גם לחשוש שהיא תטשטש את הסיבתיות הרוחנית, ותביא לשכחת רבש"ע הפועל בתוך המציאות.

מסתבר כי רבי עקיבא אינו מתעלם מהסכנה שבגישה זו, ומן הסתם מנסה לפעול ליישור דעת המפקדים והלוחמים, אבל זה לא מפריע לו לזהות בדמותו של בר כוכבא וחילותיו פוטנציאל אדיר של רוח גבורה המחרפת נפשה למען גאולת ישראל, והוא תומך במהלך, מתוך תקווה שהתעוררות הגבורה תביא בסופו של דבר גם התעוררות רוחנית ראויה.

כנראה שלא ברורה ופשוטה ההכרעה ביחס ל"חוש הריח" הנדרש ממלך המשיח. לא תמיד "חוש ריח" נמדד בקריטריונים פנים בית-מדרשיים... לפעמים "חוש ריח" הוא רגישותו של המבט הכללי הבוחן ומכריע, ואינו מחמיץ את המעשה הראוי בשעה הראויה. אכן ישנן שעות שאורות וצללים משמשים בהם בערבוביה, וקשה היא ההכרעה, וביחס לדבר זה מסיים הרב: "נראה שלא היה רוח חכמים נוחה מזה בזמן בית שני". הווי אומר, חינוך ערכי צריך להיות אמיתי ומשוקלל, ישר ונאמן, ולא מוטה לאחד משני הקטבים.

בר כוכבא ודמותו של מלך המשיח

מבטו של ר' עקיבא הוכרע כצודק הלכתית ע"י גדול הפוסקים לענייני ציבור. הרמב"ם מביא להלכה את שיפוטו של ר' עקיבא ביחס לבר כוכבא, וקובע שאלו הם הפרמטרים ההלכתיים לדורות לקביעת זהותו של מלך המשיח:

ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים, ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו. אין הדבר כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג נודע להם שאינו. ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת¹⁵.

הרמב"ם נאמן לתלמוד הירושלמי, שם רשב"י מביא את דעת ר' עקיבא רבו על בר כוכבא גם לאחר המרד ללא הסתייגות. הרמב"ם אף נזהר לכתוב "ודימה הוא וכל חכמי דורו", ולא "טעה". ר' עקיבא הוא ראש חכמי הדור. עמדת חכמים התומכים

15 הלכות מלכים פרק יא, הלכה ג. כיוצא בזה כתב בהלכות תעניות פ"ה ה"ג: "עיר גדולה וביתר שמה, והיו בה אלפים ורבות מ ישראל, והיה להם מלך גדול, ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים". ר"ע היה מבוגר מאוד בזמן המרד, ומסתבר כי את הביטוי "נושא כליו" יש לפרש באופן ציורי ביחס לתמיכתו הרוחנית במרד.

במרד נגזרת מעקרונות יסוד נצחיים, וכישלון המרד בסופו אינו ראייה לטעות עקרונית בשיפוט. הרמב"ם מנסח זאת בבהירות: "עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג - נודע להם שאיננו". הווי אומר, הדבר התברר רק למפרע, ומכל מקום אנו נשארים מחויבים לעקרונות היסוד, ולא דווקא למבחן ההצלחה בפועל¹⁶.

סופו הטראגי של המרד

המדרש ממשיך ומתאר באופן מורכב את כישלון המרד:

שלש שנים ומחצה הקיף אדריאנוס קיסר לביתר, והיה שם רבי אלעזר המודעי עסוק בשקו ובתעניתו, ובכל יום ויום מתפלל ואומר: 'רבש"ע, אל תשב בדין היום!' ולבסוף נתן דעתו לחזור.

רבי אלעזר המודעי ליבו היה חרד לשלום הלוחמים, ועל כן צם והתפלל בכל יום לרבש"ע שלא ינהג במידת הדין. תפילתו כפי הנראה עשתה פרי, ואדריאנוס נתן דעתו לסגת¹⁷:

בא כותי אחד ואמר לו: אדוני, כל זמן ש"אותה תרנגולת" מתפלשת באפר אין אתה יכול לכבוש אותה. המתן לי ואעזור לך לכבושה. מיד נכנס בסתר לעיר, ומצא את רבי אלעזר המודעי שהיה עומד בתפילה. עשה עצמו לוחש באוזנו של רבי אלעזר המודעי. באו ואמרו לבר כוכבא: דודך רבי אלעזר - חותר לעשות שלום עם אדריאנוס!

שומרנו אחד עשה עצמו כמרגל, והפליל בכך את רבי אלעזר המודעי, כאילו הוא הולך

16 אמנם לכתחילה מלך המשיח צריך להיות אדם ההוגה בתורה ועוסק במצוות, ואף בעל מדרגה של רוח הקודש, כמו שכותב הרמב"ם בהלכות תשובה (ט, א) "אותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו, ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה'". אך יתכן שהדור לא יזכה למשיח אידיאלי, ויצטרך להסתפק במשיח פחות מושלם. יתכן גם שההתייחסות לבר כוכבא הייתה כעין ההתייחסות למשיח בן יוסף המקדים למשיח בן דוד, כמו שכתב ר' חנוך זונדל בפירוש ענף יוסף למדרש שם: 'לא שר"ע סבר שיהיה בן כוזיבא מלך בישראל כמו שיעדו הנביאים על מלך המשיח... אבל הייתה מחשבתו של ר"ע שהיה בן כוזיבא מפצו של הקב"ה... ולפי שהיה מקובל שקודם משיח בן דוד יבוא משיח בן יוסף... לכן כשראה ר' עקיבא את הנסים והגבורות אשר עשה בן כוזיבא, חשב בליבו שהוא שליח ההשגחה משיח אלהי יקב לענין המלחמות לבד'. אך ברמב"ם משמע שהיה מלך ממש.

17 עמדתם של השומרונים ביחס למרד לא ברורה לחלוטין. כנראה שהייתה זו עמדה מורכבת, מה שעוזר להבין קצת יותר את המשך הסיפור. ראה אברהם ביכלר, "השתתפותם של השומרונים במרד בר כוכבא", מרד בר כוכבא; לקט מאמרים, עמ' 115-121. ראה עוד גדליהו אלון, "מלחמת בר כוכבא", עמ' 24-26. לענ"ד דווקא הספק המחקרי ומסקנתו המורכבת של אלון תורמת להבנת המדרש.

בדרכו של רבן יוחנן בן זכאי במרד הראשון עם אספסיאנוס קיסר¹⁸. מזימתו מצליחה, וחייליו של בר כוכבא מעדכנים מיד את מפקדם בחשדם על עמדת דודו לגבי המרד.

שלח בר כוכבא וקרא לאותו כותי. א"ל: מה אמרת לוי? א"ל: 'אם אומר לך הקיסר יהרוג אותי, ואם לא אומר לך אתה תהרוג אותי... מוטב שאני איהרג, ולא יתפרסמו סודות הקיסרות'... סבר בן כוזיבא שרבי אלעזר רוצה להשלים. לשונו החלקלקה והמחושבת של הכותי אינה מותירה מקום לספק שהוא מסר דברי סוד מהרומאים לר' אלעזר המודעי. מעתה בר כוכבא משוכנע במזימה של דודו, אך הוא ממתין עד סיימו את התפילה, ואז שולח להביאו ומרעים עליו בקולו:

כיון שגמר רבי אלעזר תפילתו שלח והביאו. א"ל: מה אמר לך הכותי הזה? א"ל: 'אין אני יודע מה לחש לי באוזני, ולא שמעתי כלום שהייתי עסוק בתפילתי, ואין אני יודע מה היה אומר לי'.

ר' אלעזר מבחין בחומרת המצב, ולשונו מתנצלת וחוזרת על עצמה שלוש פעמים: 'איני יודע מה הוא לחש לי, הייתי מרוכז בתפילתי ולא שמעתי, אני ממש לא יודע מה אמר לי'. ואכן, הנורא מכל קרה:

בן כוזיבא נתמלא רוגז, בעט בו ברבי אלעזר בעיטה אחת והרגו. יצאה בת קול ואמרה לו (זכריה יא, יז): 'הוֹי רַעֵי הָאֱלִיל עֲזְבֵי הַצֶּאֱן, חָרַב עַל זְרוּעוֹ וְעַל עֵין יְמִינוֹ, זָרְעוּ יְבוֹשׁ תִּיבֵשׁ וְעֵין יְמִינוֹ כָּהָה תִּכָּהָה'. - 'אתה סימית זרועם של ישראל וסימית עין ימינם, לפיכך זרועך שלך יבוש תיבש ועין ימינך כהה תכהה'. מיד גרמו עונות ונלכדה ביתר, ונהרג בן כוזיבא, והביאו ראשו לפני אדריאנוס. אמר: מי הרגו לזה? אמר לו אחד מלגיונו: אני הרגתי. א"ל: לך והראה לי גוויתו... שלח להביאו, ומצא נחש כרוך על צוארו. א"ל: אילו לא א-להיו הרגו לזה מי היה יכול לזו? וקרא עליו: (דברים לב) 'אם לא כי צורם מכרם'.

מכאן האירועים מידרדרים עד לנפילת ביתר ומותו של בר כוכבא, שבירור נסיבות מותו מוכיחים כי הוא נגרם מרקב פנימי יותר מאשר מכישלון צבאי¹⁹.

18 אבות דר' נתן פרק ו, איכה רבה פרשה א וראה עוד בבלי גיטין נו, א.

19 נסיבות מותו של בר כוכבא מתוארות בתיאור ציורי שיש בו יותר כיסוי מאשר גילוי. הניסוח: "מצא נחש כרוך על צוארו" יכול להיות תיאור ריאלי פשוט, אך גם שפה אגדית המצביעה על עונש שמימי, כגון: "הידוע מחשבות הוא יפרע מאותו האיש לא זו משם עד שהכישו נחש ומת" (תוספתא סנהדרין ח, ג) "ופורץ גדר ישכנו נחש" (תוספתא חולין ת, כג) ועוד. ואף ביחס לדמותו של בר כוזיבא במרד הראשון אנו מוצאים כיצא בזה: אכשליה פומיה לבר דרומא, ואמר: הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו... אתא דרקונא שמטיה לכרכשיה ונח נפשיה" (גיטין נז, א). יש אף שמשערים שזהו ביטוי לכך שבשעה שראה כי הוא עומד להיכשל איבד את עצמו בידים, ראה אצל גדליהו אלון, מלחמת בר כוכבא, עמ' 42. לדרך זו יש כאן ביטוי חריף עוד

לקחי כישלון המרד; מי אשם?

התשובה הפשוטה ואולי הפשטנית לשאלה: מי אשם לדעת חז"ל בכישלון המרד, היא כמובן בר כוכבא, שלא הפנים כי קיומם של ישראל תלוי בעוצמתו הרוחנית. בת הקול העידה שאין עזרת שמים ניתנת אחרי החטאה חריפה שכזו. יותר מזה: הפגיעה בר' אלעזר אינה רק פגיעה בצד הרוחני של העם, אלא שר' אלעזר הוא "זרועם של ישראל", וכל כוח בר כוכבא לא בא אלא מכוח הרוח הישראלית!

אלא ששפת המדרש אינה פשטנית. רישומן של שלוש הדמויות, בר כוכבא, ר' עקיבא ור' אלעזר המודעי, מתבצע במשיכות מכחול יחידות ועזות, המצריכות אותנו לחדור אל דקות הביטוי והניסוח התמציתי. כלום עולה בדעתנו שבר כוכבא עלול היה לטעות בר' עקיבא עצמו? מדוע אם כן טעה טעות כה גסה בר' אלעזר המודעי?! הלוואי אין זה אדם זר אלא דודו המצוי עמו במעוז האחרון למרד, האם אין תקשורת והזנה הדדית ביניהם? ור' אלעזר, הצם ומתפלל כל יום לשלום הלוחמים, מה פשר נוסח תפילתו "אל תשב בדין היום"? מדוע אינו מתפלל תפילה פשוטה כגון "חזק את ידי מגיני ארץ קודשנו... ועטרת ניצחון תעטרם", או "אלהים יהא בסעדיכון"? הלוואי הוא מאמין ביעד של גאולת ישראל בדורו!

ואולי לר' אלעזר המודעי הייתה ביקורת על הדרך והסגנון. יתכן שלדעתו ההנהגה ושליחי הציבור אינם פועלים כשורה ומסכנים את כל חזון הגאולה, אך הוא גם אינו מאמין ביכולתו להרים את המציאות ולשנות את דרכה של ההנהגה. על כן הוא משתדל למנוע מהקב"ה לעמוד בדין, וזוהי תפילתו המקסימלית. זוהי מעין סיסמתו של בר כוכבא - אך מן הצד ההפוך: 'אל תעמוד בדין רבש"ע, אל תכשיל'...

אמונתו של ר' עקיבא היא זו שנתנה רוח גִּבִּית לבר כוכבא, ודחתה את ספיקותיו של בן תורתא. אך בסופו של דבר יש מן הצדק גם בראייתו של הצדיק הפרוש בעל הביקורת המדייקת, שהיה קרוב לבר כוכבא פיסית ורוחנית - אך ראה מקרוב גם את טעויותיו. אפשר שביקורת זו גרמה בסופו של דבר לבר כוכבא להרגיש ריחוק מחכמים, ואף לחשוד בהם בפעולות נגד המרד, עד שבעט בהם - וכך הביא עליו את סופו ואת כישלון המרד.

זהו סוף טראגי והחמצה גדולה, אך עם כל הקושי שבדבר המדרש אינו תולה את הקולר רק בצווארו של בר כוכבא! המדרש מנסח את הדברים בדיוקנות מופלאה: "וגרמו עוונות ונלכדה ביתר". "עוונות" הכלל, לא "עוונותיו"²⁰!

יותר של כישלון, שסיבותיו עצמיות עמוקות ופנימיות (שמעתי מידידי הרב טוביה בר אילן).
20 כך לדורות ינסח אף הרמב"ם: "ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעונות" (הל' מלכים פ"א ה"ג).

בין שלוש דמויות

חז"ל, במדרש הבא להעריך את ניסיון המרד וגאולת ישראל הראשונה לאחר החורבן, שרטטו את דמותם של שלוש דמויות יסוד: ר' יוחנן בן תורתא החרד וירא השמים, המתבונן במציאות במבט ריאלי ואינו רואה בה את תקוות הגאולה כפי שלדעתו היא צריכה להופיע, ומתוך יראת שמים ומבט ריאליסטי הוא לועג לתקוות הגאולה של "הרואה הגדול" של האומה.

למולו ניצב ר' עקיבא ראש חכמי ישראל, איש ההלכה ועמוד התורה שבעל פה, המחובר אל החיים הארציים כמו אל שמי השמים. במבטו הפנימי הוא מעמיק חדור אל סבך המציאות, הוא שוחק אל מול השועל היוצא מחורבות בית קודשי הקדשים, הוא רואה את עומק המציאות, לא רק את חיצוניותה, והוא מנסה לפעול למען קידומו של המהלך שעשוי להצמיח את הישועה. רבי עקיבא מתפעל מרוח הגבורה שעשויה לפעול גדולות ונצורות, ומתוך כך מביט בהבנה אל תפיסות לא שלמות שיש לפעול כדי להרימן ולתקנן.

בתווך נמצא ר' אלעזר המודעי, ר' אלעזר איש האגדה וצדיק פרוש, השותף לתקוות הגאולה וחרד ומתפלל לגורל האומה, אך רואה גם את הסדקים והרוח הזרה המעמידים בסכנה את התקווה לגאולה. בשלב מסוים הוא כבר אינו מאמין ביכולתו להשפיע על ההנהגה שמתחילה להיות מנוכרת ובוועטת. בר כוכבא, אותו ענק בעל "חוש ריח" מדיני, שהיה ראוי להצמיח ישועה לו היה ממשיך להיצמד לדמותו של ר' עקיבא, נבדק ונמצא כמי שאינו "מריח" בין טוב לרע, ועוז רוחו הכשילו בשיפוטו, וגברו העוונות ונהרג²¹.

להיות בני רבי עקיבא

הראי"ה זצ"ל, במכתב שכתב לבני עקיבא בשנת תרצ"ד, כתב כך:

מרבי עקיבא אורן של ישראל אשר בשמו אתם נקראים בבחינת איגודכם, היו נא מכוונים לשלשת הסימנים המציינים לנו לדורות את קדושתו העליונה, שהם: **ראשית** - **אהבת התורה** עד לכדי מסירות נפש... הדעה היסודית שסם החיים של האומה ומכון גאולתה אין לו תוכן אחר כי אם זאת התורה שהיא "חיינו ואורך ימינו". **השנית** - **ההכללה** "כולהו סתימאה אליבא דרבי עקיבא".

21 הבבלי המתאר את יחסם של חכמי ישראל ורפיון ידיהם מבר כוכבא לאחר שבדקוהו שאינו מריח ודן, אינו רומז למחלוקת נוספת בין חכמים לר' עקיבא בנוסף לסיפור התלמוד ירושלמי והמדרש, אלא היא היא, כמו שכתב ר' שלמה חעלמא בספרו "מרכבת המשנה" על הרמב"ם בהל' מלכים: "הענין כפשוטו דאמר רבא דמורח ודאין... פי' דלא יאונה לצדיק כל און לשפוך דם נקי באומד גרוע שהרג בתנם את ר"א המודעי, והוברר דאין רוח הקודש שורה עליו לשפוט בצדק דלים".

פלגים רבים הולכים וזורמים... אבל הכול בא מתוך אותו הים הגדול, תורתו הכוללת של רבי עקיבא... **השלישית - היא מדת רבי עקיבא המיוחדת**, שהיא מתעוררת עכשיו בזמן צמיחת הישועה, להיות לנו לאור עולם, **התלהבות ומסירות לחזק כל חזון של גאולה ותחייה לישראל וארצו**.

הרב כתב על ייחודו של רבי עקיבא במסירות נפשו לתורה ולכל חלקיה, אך עיקר ייחודו הוא ההתלהבות והמסירות לחזק כל חזון של גאולה ותחייה לישראל בארצו. לא לבקר, לא לעמוד מן הצד, לבנות עולם רוחני שיכין את יסודות העתיד וגם להיות חלק פעיל בבניית התחייה המחודשת של עם ישראל בארצו.

בדור של תחייה, ברור הוא שהעוצמות הפיזיות והנפשיות והרוחניות צריכות להיות יונקות מתורה. העוצמות הרוחניות הן אלה שצריכות להצמיד את העם קדימה הן לא עוצמות של ביקורת אלא עוצמות של שותפות. זה לדעתי הלך הגדול ממרד בר כוכבא. רבי עקיבא שלח מן הסתם את תלמידיו להילחם. הוא היה שם עם הלוחמים. הוא התפלל להצלחת המהלך וחיזק את המהלך. הוא ידע שיש מה לבקר, אך אעפ"כ שימש לבר כוכבא כמשענת, כדמות תומכת. זו הדרך להצמיח את הישועה. גם עלינו בדורנו מוטל לבנות עולם רוחני רציני ועמוק ומאידיך גיסא לא לעמוד מנגד, אלא להיות שותפים פעילים בהשלמת חזון הגאולה בכל מרחבי ארצנו.

להקריב קרבן עולה ויורד על חטאים מיוחדים, כלומר לפי עושרו ועונו של אדם...

מדיני המצוה, שכל אחד מארבעה חטאים אלה מחייב עושהו להביא כשבה או שעירה כדין חטאת קבועה הידוע, ואינו נפטר בעוף או בקמח אלא אם כן הוא עני. **ואם הוא עני והביא כשבה או שעירה - לא יצא ידי חובתו**, והטעם לפי שאחר שריחם האל ברוך הוא עליו ופטר בכך - אינו בדין שידחוק עצמו להביא ביותר ממה שתשיג ידו. **ובזה יקנה כל מבין עצה לבלתי עשות הוצאות ביותר מן הראוי לו לפי ממונו**, למען כי בו סיבה לגזול את הבריות כשמבקש לימודו ואינו מוצא...

(ספר החינוך, מתוך מצוה ככג)